

СОЮЗИ ВЧИТЕЛІВ В УКРАЇНІ ТА ПРОЕКТ СТВОРЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ВЧИТЕЛІВ ТА ДІЯЧІВ НАРОДНОЇ ПРОСВІТИ (1906–1908 РОКИ)

В'ячеслав МАГАСЬ

кандидат історичних наук,
доцент кафедри суспільних наук
Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова
Державного університету телекомунікацій

Анотація. У статті охарактеризовано діяльність організацій Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти, Всеросійського союзу вчителів та діячів середньої школи, а також проект створення Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної просвіти. У досліджуваний період (1906–1908 рр.) союзи вчителів перейшли до нелегальної діяльності, що позначилося на формах їх роботи і спричинило збільшення партійних впливів, особливо з боку крайніх партій – ПСР та РСДРП. Зрештою, у 1907 р. постало питання про створення обласного Союзу вчителів в Україні та розроблено проект Всеукраїнської спілки вчителів та діячів народної просвіти, але у зв'язку з поширенням репресій з боку царського самодержавства та закінченням Першої російської революції ці проекти не було втілено в життя.

Ключові слова: Всеросійський союз вчителів та діячів народної освіти, Всеросійський союз вчителів та діячів середньої школи, Всеукраїнська спілка вчителів і діячів народної просвіти, місцеві осередки, проект, професійно-політична організація.

Революція 1905–1907 рр. оживила громадсько-політичне життя в Україні. З'явилися нові перспективи реорганізації держави і суспільства, в ній знайшли своє відображення усі соціальні протиріччя, що мали місце в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. Крім того, революційні події здобули широкий резонанс у середовищі різночинної інтелігенції та службовців.

Одним із найбільш характерних показників, що відобразив зміни в суспільно-політичній орієнтації інтелігенції, були безпартійні професійно-політичні організації, що мали на меті вирішення професійних завдань, однак вважали, що без знищення самодержавства і досягнення повного народовладдя їхні професійні вимоги не можуть бути задоволені. Такими організаціями були Всеросійський союз вчителів та діячів народної освіти (ВСВДНО) та Всеросійський союз вчителів та діячів середньої школи (ВСВДСШ) – масові безпартійні політико-професійні організації вчителів початкових та середніх шкіл, що діяли, зокрема, й в українських губерніях у 1905–1908 рр. Таким чином, особливу громадську активність проявляли народні вчителі, які мали кращі можливості впливу на свідомість народних мас порівняно з представниками інших інтелігентних професій. Окрім того, не слід забувати, що педагогічна інтелігенція становила наймасовішу групу інтелектуальної еліти – її третю частину [4, 65].

Окремі відомості про діяльність Всеросійського союзу вчителів та діячів середньої школи містяться в статті Н. Череваніна, присвяченій руху серед інтелігенції на початку XX ст., виданій у 1910 р. [5, 178–179].

Серед праць сучасних українських істориків слід відзначити роботу В. Борисенко та Г. Непорожньої [1], в якій подано характеристику з'їздів Всеросійського союзу та охарактеризовано діяльність окремих представників Союзу. Взаємодію Союзу вчителів та Всеросійського селянського союзу на місцевому рівні розглянув В. Магась [2]. Сучасні російські дослідження дають розгорнуту характеристику діяльності центральних органів обох вказаних союзів вчителів [3, 679–690].

Разом з тим проблеми, пов'язані з діяльністю союзів вчителів в Україні, залишаються малодослідженими, оскільки названі автори звертали увагу переважно на роботу центральних органів організацій.

Метою даної розвідки є вивчення роботи, яка проводилася союзами вчителів в українських губерніях Російської імперії у 1906–1908 рр. Для досягнення мети було виконано такі завдання: розглянуто діяльність осередків Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти, Всеросійського союзу вчителів та діячів середньої школи в Україні; охарактеризовано проект створення Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної просвіти.

За даними циркуляра Департаменту поліції № 73549 від 21 липня 1907 р., створеного на основі зібраних жандармськими установами фактів, членами ВСВДНО була значна кількість педагогів, котрі майже на всій території Російської імперії утворили осередки організації Союзу (губернські і обласні групи та бюро, повітові, містечкові групи та відділи). Незважаючи на наявність професійних цілей, члени ВСВДНО здебільшого займалися політичною агітацією [11, 526].

Підпільний характер діяльності створював ряд перешкод для організації вчительських союзів, що не дає можливості розглянути їхню роботу в 1906–1908 рр. повно і системно. Незважаючи на репресії, окремі службовці та вчителі в галузі народної освіти продовжували сприяти поширенню вчительських союзів.

У серпні 1906 р. губернський осередок ВСВДНО діяв у Подільській губернії. Незважаючи на рішення III Делегатського з'їзду ВСВДНО про відмову від політичної платформи, лише Вінницька та Немирівська групи стояли на суто професійних позиціях. Більшість же схилилася до думки, що політична складова в певних випадках хоча і заважає, вносить незгоди, але все ж необхідна для вирішення завдань, що стоять перед Союзом. У Союзі Подільських учителів відчувався сильний вплив представників революційних партій – соціал-демократів та соціалістів-революціонерів [10, 27 зв.].

Уявлення про діяльність осередків ВСВДНО дають відомості з Олександрійського повіту Херсонської губернії. Тут у першій половині 1907 р. діяв повітовий учительський союз, керівництво яким здійснювало бюро, що було обране на з'їзді осередку Союзу демократичним шляхом. Бюро виконувало такі функції: вело поточну документацію, збирало кошти, готувало доповіді, відстежувало основні тенденції життя і професійної діяльності вчителів у повіті, зберігало та відновлювало зв'язки з центральним і повітовими вчительськими союзами. Грошові звіти та інші ділові папери скріплювалися печаткою, що зберігалась у членів бюро, до складу якого входили Котляров, Савіна, С. Церетелі та О. Неугомонний. У лютому 1907 р. в передмісті м. Олександрія відбувся перший з'їзд представників педагогічного персоналу повіту на конспіративних засадах. На першому з'їзді головував учитель Котляров, секретарем був О. Неугомонний. Розглядалося питання ролі вчителів та школи в суспільно-політичному житті країни, постало завдання націоналізації шкіл, поліпшення їхнього матеріального забезпечення. Повіт було поділено між присутніми на райони з метою подальшого поширення ідей Вчительського союзу, збиралися пожертвування на користь відправлених у заслання та заарештованих вчителів, членські внески. Крім того, на з'їзді обговорювалися й політичні питання, зокрема, виникла суперечка про приєднання Союзу до однієї із революційних партій. Соціал-демократи С. Церетелі, О. Неугомонний та інші вказували на необхідність існування тісних партійних зв'язків як засобу боротьби з існуючим ладом. Загалом на з'їзді було порушено питання антагонізму між урядом і масою: існуючий лад критикувався, його було названо непридатним, репресивним, гнобительським щодо народних мас. Дебати набули гострого характеру, оскільки знайшлися і противники такої думки. Не дійшовши жодного спільного висновку, з'їзд вирішив відкласти це питання. У подальшому до травня 1907 р. відбулося ще два з'їзди повітового Союзу вчителів, однак у зв'язку із їхнім конспіративним характером хід та результати з'їздів залишилися невідомими [8, 16–17]. Незважаючи на це, відомості з першого з'їзду дають уявлення про організацію місцевих осередків Союзу, питання, що обговорювалися на з'їздах осередків Союзу, за свідчили наростання тиску з боку опозиційних революційних партій з метою привести організації Союзу до партійного самовизначення.

Бюро Одеського відділення ВСВДНО, створене 1905 р., було ліквідовано лише 11 квітня 1907 р., коли заарештували п'ять із шести його членів [7, 13]. Втім до липня 1907 р. службовці Одеської міської управи А. Мочар, А. Алті-Ока, Є. Григор'єва і вчитель А. Штамбург розповсюджували літературу ВСВДНО, причому склад цієї літератури знаходиться в приміщенні відділення народної освіти міської управи [6, 26].

21 жовтня 1907 р. Тимчасове бюро Катеринославської групи ВСВДНО проводило в приміщенні приватного комерційного училища з'їзд учителів губернії у кількості 88 осіб. У момент появи чинів поліції присутні на зборах почали викидати з кишень і нищити різні рукописи, друквану нелегальну літературу, листи і нотатки, що не дало можливості поліції скласти адекватне і повне уявлення про зміст і масштаби

діяльності організацій Вчительського союзу в повіті [16, 1-1 зв.].

У 1907 р. постало питання про створення Київської обласної (тобто Всеукраїнської) організації вчительського союзу, про що Київський комітет ВСВДНО повідомив центральні органи союзу та вимагав відповіді до 25 березня 1907 р. [14, 20]. Очевидно, наближеним до Київського комітету був студент Київського університету М. Бачинський, у якого 27 серпня 1907 р. за місцем проживання в м. Олександрії Херсонської губернії було проведено обшук, що виявив велику кількість різного роду брошур українською мовою, а також 27 примірників Проекту статуту Всеукраїнської спілки вчителів і діячів народної освіти, в 3 параграфі якого йдеться про те, що члени Спілки в політичному відношенні повинні домагатися перебудови держави на автономно-федеративних засадах з виділенням в автономію України в її етнографічних межах [15, 1].

У 1908 р. діяльність організацій ВСВДНО майже повністю припиняється. Типовим є факт поширення в Подільській губернії в першій половині 1908 р. вчителем М. Вінниці М. Зозулю виготовленої гектографічним способом листівки, що закликала до створення «Союзу об'єднаних Подільських вчителів» із політичними цілями [12, 212 а]. Прикметно, що звернення робилося не від імені якогось центрального органу чи ініціативної групи, що загалом характерно для 1905–1907 рр., а від однієї особи, що закликала вчителів до самоорганізації та згуртування. Таким чином, зросла громадянська свідомість окремих учителів, однак масовість вчительськими союзами була втрачена.

Меншою кількістю організацій, членів та, як наслідок, слабшим впливом, ніж ВСВДНО, володів Всеросійський союз вчителів та діячів середніх шкіл, установчий з'їзд якого відбувся 9–11 лютого 1906 р. в Санкт-Петербурзі. Він об'єднав переважно вчителів середніх шкіл [3, 681], а його програма також містила політичну складову, зокрема про засудження репресивних дій уряду щодо учнів та педагогічного персоналу, активних учасників визвольного руху [13, 2-3 зв.]. У березні 1907 р. відбулося спільне засідання членів Московської та Петербурзької організацій, на якому йшлося про підсумки діяльності цієї організації з 12 вересня 1906 р. по 11 березня 1907 р. Було виявлено, що в українських губерніях з Центральним Бюро ВСВДСШ у Санкт-Петербурзі підтримували зв'язок лише 4 міста, зокрема Керч, Прокурів, Рівне та Харків, а членські внески сплачували тільки в м. Керч. Також організацією був запланований з'їзд та педагогічні курси для вчителів середніх шкіл [9, 18]. Отже, вчителі середньої школи не виявили високої зацікавленості в професійно-політичному об'єднанні, оскільки їхнє соціально-економічне становище було кращим, ніж у вчителів початкових шкіл, котрі складали основу ВСВДНО.

Таким чином, у 1906–1908 рр. осередки Вчительського союзу зіткнулися з рядом організаційних складнощів та переслідуваннями з боку царського самодержавства. Це був період нелегальної діяльності вчительських союзів, а спроби Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти перейти від професійно-політичної організації до суто професійних форм діяльності та легалізуватися зазнали невдачі у зв'язку з неможливістю нехтування керівництвом

та більшістю членів Союзу політичних питань у своїй агітаційно-пропагандистській діяльності. Крім того, діячі учительських союзів не залишилися осторонь вирішення національного питання, і 1907 р. перед керівництвом Всеросійського союзу вчителів та діячів народної освіти було поставлене завдання про створення української обласної організації Союзу та розроблено її проект, що включав політичну вимогу автономії України.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Борисенко В. Й.* Суспільно-політична діяльність учителів й учнівської молоді України в 1900 – першій половині 1907 рр. / В. Й. Борисенко, Г. А. Непорожня. – К.: Вид-во НПУ ім. М. Драгоманова, 2002. – 149 с.

2. *Магась В. О.* Народні вчителі України в організаціях Всеросійського селянського союзу (1905–1907 рр.) / В. О. Магась // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2005. – Т. 15: На пошану професора Л. В. Баженова. – С. 98–103.

3. Самоорганизация российской общественности в последней трети XVIII – начале XX в. / [Отв. ред. А.С. Туманова]. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2011. – 887 с.

4. *Фареній І. А.* Педагогічна інтелігенція в кооперативному русі початку ХХ ст. / І. А. Фареній // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія // Збірник наукових праць. – Вінниця, 2004. – Вип. 8. – С. 65–68.

5. *Череванин Н.* Движение интеллигенции / Н. Череванин // Общественное движение в России в начале XX-го века: В 3 т. / Под ред. Л. Мартова, П. Маслова и А. Потресова. – СПб., 1910. – Т. 2. – Ч. 2. – С. 146–201.

6. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 268. Південне районне охоронне відділення. 1902–1914 рр. – Оп.1. – Спр. 108. Дело об аресте Штамбурга А.Т., Ланда-Безверхова Н.Н. и других служащих Одесской городской управы, хранивших нелегальную литературу Всероссийского союза учителей. 8 травня 1907 р. – 19 березня 1907 р. – 49 арк.

7. ЦДІАК України. – Ф. 268. Південне районне охоронне відділення. 1902–1914 рр. – Оп.1. – Спр. 110. Переписка с Департаментом полиции, Бессарабским ГЖУ, Севастопольским охранным отделением и другими учреждениями об установлении наблюдения за делегатами III съезда Всероссийского союза учителей и деятелей по народному образованию и съезда Общесеминарского союза. Список делегатов съезда Всероссийского союза учителей и деятелей. 8 березня 1907 р. – 17 січня 1908 р. – 79 арк.

8. ЦДІАК України. – Ф. 268. Південне районне охоронне відділення. 1902–1914 рр. – Оп. 1. – Спр. 397. Сводки агентурных сведений по Елисаветградскому и Александрийскому уездах Херсонской губ. О деятельности лиц, принадлежащих к РСДРП, партии эсеров, Всероссийскому союзу учителей и анархистам-коммунистам. Січень 1909 р. – січень 1910 р. – 109 арк.

9. ЦДІАК України. – Ф. 274. Київське губернське жандармське управління. 1828–1917 рр. – Оп.1. – Спр. 2031. Дело о деятельности партийных организаций РСДРП, эсеров, анархистов, украинской буржуазно-националистической партии «Спилка», «Всероссийского крестьянского союза», «Всероссийского союза учителей и деятелей по народному образованию». 28 лютого 1907 р. – 28 жовтня 1907 р. – 284 арк.

10. ЦДІАК України. – Ф. 301. Подільське губернське жандармське управління. 1880–1917 рр. – Оп.1. – Спр. 2727. Дело о производстве дознания об учителе 2-х классной школы в с. Чернятин, Литинского уезда, Осипове И.С., обвиняемом в принадлежности к Всероссийскому союзу учителей. 11 грудня 1906 р. – 10 травня 1907 р. – 37 арк.

11. ЦДІАК України. – Ф. 301. Подільське губернське жандармське управління. 1880–1917 рр. – Оп. 2. – Спр. 219. Переписка с начальником Подольского ГЖУ и жандармскими унтер-офицерами об установлении делегатов съездов конференций РСДРП, партии эсеров, «Серп» и Украинского социал-демократического союза «Спилка». 4 січня 1907 р. – 31 грудня 1907 р. – 1142 арк.

12. ЦДІАК України. – Ф. 301. Подільське губернське жандармське управління. 1880–1917 рр. – Оп.2. – Спр. 222. Переписка с начальником Подольского ГЖУ и жандармскими унтер-офицерами о разоблачке агентурных сведений по Жмеринскому отделу железнодорожного союза и писем, полученных агентурным путем. 8 листопада 1907 р. – 21 лютого 1909 р. – 554 арк.

13. ЦДІАК України. – Ф. 318. Київська судова палата. 1880–1919 рр. – Оп.1. – Спр. 1112. Дело по обвинению редакторов Киевского журнала «Педагогическая неделя» Лебединцева К.Ф. и Гливленко И.И. в опубликовании статьи «Учредительный съезд Всероссийского союза учителей и деятелей средней школы», выражающей недовольство политикой царского правительства, применяющего репрессии и провокации по отношению к учащимся. – Т. 1. 8 липня 1906 р. – 16 березня 1907 р. – 53 арк.

14. ЦДІАК України. – Ф. 321. Розшуковий пункт Полтавського губернського жандармського управління. 1906–1917 рр. – Оп.1. – Спр. 18. Переписка с Департаментом полиции, Харьковским и др. охранными отделениями, полтавским полицмейстером и др. учреждениями о деятельности членов РСДРП, эсеров и Всероссийского союза учителей. 28 березня 1907 р. – 6 вересня 1907 р. – 222 арк.

15. ЦДІАК України. – Ф. 419. Прокурор Одеської судової палати. 1869–1920 рр. – Оп.1. – Спр. 5471. Дело по обвинению проживающего в г. Александрии, Херсонской губ., студента Киевского университета Бачинского М. в хранении с целью распространения проекта-устава «Всеукраинского союза учителей и деятелей народного просвещения» (24 сентября 1907 г. – 19 декабря 1908 года). – 15 арк.

16. ЦДІАК України. – Ф. 705. Південно-Східне районне охоронне відділення. 1905–1914 рр. – Оп.1. – Спр. 122. Донесение начальника Екатеринославского охранного отделения об аресте учителей Николаевой Ф.А., Швайко П. и Алакозова, принадлежащих к «Временному бюро Екатеринославской группы союза учителей» (29 октября 1907 г.). – 4 арк.

Вячеслав Магась **Союзы учителей в Украине и проект создания Всеукраинского союза учителей и деятелей народного образования (1906–1908 годы)**

Анотация. В статье дается характеристика деятельности организаций Всероссийского союза учителей и деятелей народного образования, Всероссийского союза учителей и деятелей средней школы, а также проекта создания Всеукраинского союза учителей и деятелей народного образования. В исследуемый период (1906–1908 гг.) союзы учителей перешли к нелегальной деятельности, что отразилось на формах их работы и привело к увеличению партийных влияний, особенно со стороны крайних партий – ПСР и РСДРП. Наконец, в 1907 г. встал вопрос о создании областного Союза учителей в Украине и разработан проект Всеукраинского союза учителей и деятелей народного образования, но в связи с распространением репрессий со стороны царского самодержавия и окончанием Первой русской революции эти проекты не были воплощены в жизнь.

Ключевые слова: Всероссийский союз учителей и деятелей народного образования, Всероссийский союз учителей и деятелей средней школы, Всеукраинский союз учителей и деятелей народного образования, местные ячейки, проект, профессионально-политическая организация.

Viacheslav Mahas

Teacher Unions in Ukraine and Project of Creation of All-Ukrainian Union of Teachers and Workers of National Education (1906–1908)

Annotation. In the article author examined activities of All-Russian Union of Teachers and Workers of National Education, All-Russian Union of Teachers and Workers of Secondary Education and project of creation of All-Ukrainian Union of Teachers and Workers of National Education. In 1906 – 1908 unions of teachers started their illegal activities that had an impact on forms of their work and led to increase of influence of political parties, especially Socialist-Revolutionary Party and Russian Social Democratic Labour Party. Finally, in 1907 a question of creation of regional Union of Teachers in Ukraine arose and project of All-Ukrainian Union of Teachers and Workers of National Education was developed. But because of increase of czarist government repressions and end of First Russian Revolution those projects were not brought to life.

Key words: All-Russian Union of Teachers and Workers of National Education, All-Russian Union of Teachers and Workers of Secondary Education, All-Ukrainian Union of Teachers and Workers of National Education, local centers, project, professional and political organization.